

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRK MAKAM MZIGİ EKSENİNDE HATİP ZÂKİRİ HASAN EFENDİ'NİN İKİ İLÂHİSİ
ÜZERİNE MAKAMSAL VE BİÇİMSEL BİR İNCELEME

AUTHORS: Emre AKGÜN

PAGES: 162-174

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2021941>

TÜRK MAKAM MÜZİĞİ EKSENİNDE HATİP ZÂKİRÎ HASAN EFENDİ'NİN İKİ
İLÂHÎSİ ÜZERİNE MAKAMSAL VE BİÇİMSEL BİR İNCELEME

A Maqam and Formal Analysis On Two Hymns Of Hatip Zâkirî Hasan Efendi On The Axis
Of Turkish Maqam Music

Emre AKGÜN

Dr/Dicle Üniversitesi Devlet Konservatuvarı
Phd/Dicle University State Conservatory
Diyarbakır/Turkey

emreakgun35@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7787-5548

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Ekim / October 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Emre Akgün, "Türk Makam Müziği Ekseninde Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin İki İlâhîsî Üzerine Makamsal ve Biçimsel Bir İnceleme". *Van İlahiyat Dergisi*, 9/15 (Aralık 2021): 162-174.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by turnitin. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.org.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Copyright © Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Türk Makam Müziği Ekseninde Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin İki İlâhîsi Üzerine Makamsal ve Biçimsel Bir İnceleme*

Özet

Türk makam müziği, kökeni Orta Asya'ya dayanan, Çin, Hint, Fars ve Ortadoğu kültürüyle yoğurulmuş, çok kültürlü yapısıyla oldukça zenginleşmiş bir müziktir. İslâmiyetin kabulüyle Orta çağ İslâm dünyasının en önemli kuramcılarında olan Kindî, Farâbî ve İbn-i Sînâ yapmış oldukları çalışmalarla Türk makam müziğinin gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Türk mûsikîsi en büyük gelişimini Osmanlı devleti zamanında göstermiştir. Padişahların birçoğunun Mevlevî tarikatına mensup olması bu bağlamda mûsikî ve edebiyata hâkim olmaları gelişimi sağlayan en önemli etkenlerdendir. Türk makam müziğinin gelişiminde Doğu coğrafyası ile olan etkileşiminde önemli payı vardır. Safüyiddin Urmevî ve Abdülkâdir Merâgî yazmış oldukları eserlerle mûsikînin şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır. On beşinci yüzyıl Türk makam müziği adına yapılan kuramsal çalışmaların arttığı, yapılanmanın hızlandığı ve günümüz mûsikî nazariyatının şekillendiği bir yüzyıl olmuştur. On altıncı yüzyılın sefer ve fetihlerle geçmesi mûsikî adına bir duraksamayı da beraberinde getirmiş, on yedinci yüzyıl ise özellikle bestecilik alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Çoğu müzik tarihçisi bu dönemi klâsik dönem olarak kabul etmiştir. Çalışmanın başlığında da belirtildiği üzere Hatip Zâkirî Hasan Efendi bu yüzyılın dini form besteciliğinde en önemli isimleri arasında yer almaktadır. Çalışmada bestecinin TRT repertuvarında yer alan Rast makamında ve ilâhî formunda iki adet eseri makam ve biçim açısından incelenmiş ve dönemin mûsikî kültürü adına çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Makam Müziği, Biçim, İlâhî, Rast, Dînî Mûsikî.

Abstract

Turkish maqam music is a music originating from Central Asia, kneated with Chinese, Indian, Persian and middle Eastern cultures, and enriched with its multicultural structure. With the acceptance of Islam, Kindî, Farabî and Ibn-i Sînâ, who are among the most important theorists of the medieval Islamic World, contrubuted greatly to the development of Turkish maqam music with their studies. Turkish music showed its greatest development during the Ottoman state. The fact that most of sultans were members of the Mevlevî sect is one of the most important factors that enabled the development of music and literatüre in this context. It has animportant role in the development of Turkish maqam music and its interaction with the Eastern geography. It has important role in the development of Turkish maqam music in its interaction with the Eastern geography. Safüyiddin Urmevî and Abdülkadir Merâgî contributed greatly to the shaping of music with the Works they wrote. The fifteenth century has been a century in which the theoretical studies on Turkish maqam music increased , the structuring accelerated and today's theory was shaped. The sixteenth century, with

* Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

expedition and conquests, brought a pause in the name of music, and the seventeenth century was a period in which important developments were experienced especially in the field of composition. Most music historians have accepted this period as the classical period. As stated in the title of study. Hatip Zâkirî Hasan Efendi is among the most important names in religious form composition of this century. In the study, two hymn of the composer in the Rast maqam and in the hymn form in the TRT repertoire were examined in terms of maqam and form, and inferences were made on behalf of the musical culture of the period.

Keywords: Turkish Maqam Music, Format, Hymn, Rast, Religious Music.

Giriş

Türkler tarih boyunca Orta Asya'yı da içine alan çok geniş bir coğrafyada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Moğolistan, Kuzey Sibiryâ, Kaşgar, Kuzey Afganistan, Doğu Türkistan ve Urumçi Türklerin ilk anayurdu olmuştur.¹ Türklerin Orta Asya'da böylesine geniş bir coğrafyada göçebe hayat sürmeleri, ticaretle uğraşmaları pek çok kültürle etkileşime geçmelerine ve kültürel anlamda zenginleşmelerine imkân sağlamıştır. Kültürel anlamdaki bu zenginlik müziğe de yansımıştır. Can ve Levendoğlu, Türklerin Orta Asya'da Çin, Moğol, Hint, İslâmiyetin kabulüyle Arap ve Farslarla etkileşime geçtiklerini ve bu sayede Orta Doğu müziğinin Orta Asya müzik dinamiklerine katıldığını belirtmiştir.² Türklerin onuncu yüzyılda İslâmiyeti kabul etmeleri Orta Doğu ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Türk müziğinde Nihâvend, Hicâz, Irâk gibi isimlerle anılan makamların günümüzde halen kullanılıyor olması yaşanan etkileşimi açık şekilde göstermektedir.³

Orta Çağ İslam dünyasında Türk makam müziğinin gelişmesine katkı sunan isimlerin başında Farâbî gelmektedir. Farâbî İslam felsefesini kurucusu kabul edilmektedir.⁴ Kitâbü'l Mûsikî ül Kebir adlı eser Türk mûsikîsi adına yazılmış olan en önemli eserler arasında yer almaktadır. Başer, eserde Türk mûsikîsinin ilk kez ayrıntılı şekilde ele alındığını ifade etmiştir.⁵ Kitapta müziğin insan ruhunu ne şekilde etkilediğinden, Orta Çağ'da ki mûsikî nazariyatçılarından, mûsikî eğitiminden ve Acem mûsikîsinden bahsedilmiştir.⁶ Orta Çağ İslâm dünyasında Türk mûsikîsi adına çalışma yapmış isimlerden bir diğeri ise İbn-i Sînâ'dır. İçerisinde mûsikîye de yer verilen eserinin adı Kitâbu's-Şifâ'dır. Kitabın Cevamiu İlmi'l-Mûsikâ olarak adlandırılan bölümünde nota, ritim, tür, aralık, cinsler

¹ Dursun Yıldırım, *Türkler Coğrafya ve Anayurtlar* (Turkish Studies International Academic Journals Sayı: 8, S. 13-22 2009), 18

² Mehmet Cihat Can-Nazife Oya Levendoğlu, *Geleneksel Türk Sanat Müziği Terminolojisinde Çok Kültürlü Unsurlar* (Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 22 Sayı: 3, S. 239-245 2002), 240

³ Can-Levendoğlu, "Geleneksel Türk Sanat Müziği Terminolojisinde Çok Kültürlü Unsurlar", 242-243.

⁴ Neşe Can, *Osmanlı Dönemi Türkçe Müzik Yazmalarında Ünlü Türk Bilgini Fârâbî* (Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 2 Sayı: 24, S. 203-215 2004), 205.

⁵ Fatma Adile Başer, *Türk Halk ve Klâsik Müziklerinin Oluşum ve İlişkilerine Tarihten Bakmak-I* (Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi Cilt: 1 Sayı: 3, S. 1-20 2006), 7

⁶ Nazmi Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, 2000), 306

ve çalgılarla ilgili bilgiler verilmiştir.⁷ İbn-i Sînâ'dan sonra Türk makam müziğinin oluşumuna en büyük katkı sağlayan ve eserleriyle ön plana çıkan isim on üçüncü yüzyıl itibarıyla Safü'yiddin Urmevî olmuştur. Doğduğu tarih net olarak bilinmemekle birlikte ölüm tarihi 28 Ocak 1294 olarak belirtilmiştir.⁸ Safü'yiddin on yedili perde sistemini bulmuş ve on beşinci yüzyılda bu sistem kullanılmaya başlanmıştır.⁹ Bu açıklamadan on beşinci yüzyılda günümüz Türk Sanat Müziği ses sisteminin temellerinin atılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle makamların oluşumu adına önemli adımlar atılmış, dörtlü ve beşlilerin birbirine eklenmesiyle oluşan devirler mürekkebe, âvâze ve şed adı altında kategorize edilmiştir.¹⁰ Dönemin en önemli kaynaklarından olan Kitâbü'l Edvâr'da, makamlardan, ud, mizmar, ney ve nüzhe gibi sazlardan, sazların tel uzunluklarından kaynaklı olarak seslerin birbirine olan tizlik, pestlik farklarından bahsedilmiştir.¹¹ Şereffiye adlı eserde ise sesin oluşumu, yükseklik farkları, çalgıların tarihi, aralıklar, dörtlü beşlilerin kategorize edilmesi, devirler, ud sazı, usuller ve bestecilik gibi konular ele alınmıştır.¹² On dördüncü Yüzyıl Türk makam müziğinin gerek kuramsal, gerekse bestecilik anlamında en fazla destek gördüğü yüzyıllar arasında yer almaktadır. Osmanlı devletinin kurulmasıyla padişahların sanatı ve sanatçıyı destekleyerek himâye etmeleri sonucu Türk makam müziği en büyük gelişimini Osmanlılar döneminde göstermiştir. On dördüncü yüzyılın musiki alanındaki en önemli ismi şüphesiz Abdülkâdir Merâgî olmuştur. Meragalı Abdülkâdir adıyla da bilinen kuramcı musiki adına Makasidü'l Elhân, Câmîü'l Elhân, Kenzü'l Elhân, Şerh-i Kitâbü'l Edvâr ve Zübdetü'l Edvâr, Fevâid-i Aşere adlı kitapları yazmıştır. Makasidü'l Elhân adlı eserini Sultan II. Murad'a ithaf etmiştir.¹³ Eserde mûsikînin değerinden ve kendi bulmuş olduğu çalgılardan bahsetmiştir.¹⁴ Türk makam müziği adına yaşanan gelişim on beşinci yüzyılda da tüm hızıyla devam etmiştir. Padişahların bilime ve sanata vermiş oldukları destekle bu yüzyılda da çok sayıda eser yazılmıştır. Maragalı Abdülkâdir doğduğu yıl itibarıyla on dördüncü yüzyıl kuramcıları içinde ele alınmış olsa da yukarıda da belirtildiği üzere "Makasidü'l Elhân" adlı eserini II. Murad'a ithaf etmesi onun on beşinci yüzyıl kuramcıları arasında gösterilebileceğini kanıtlar niteliktedir. Yine aynı dönemde bileşik makamlar hakkında bilgiler vermiş olduğu El-Edvâr¹⁵ adlı eseri, Bedri Dîlşad'ın otuz dördüncü bölümünde mûsikî nazariyatına yer verdiği Muradnâme¹⁶ adlı eseri, Amasyalı Şükrullah'ın içerisinde makam, usûl, aralık on yedili perde sistemi ve çalgılar hakkında bilgiler vermiş

⁷ Fazlı Arslan, *Müslüman Türk Bilginlerin Müzik Bilimine Katkıları* (Türkiyat Mecmuası Sayı: 24, S. 1-21 2014), 5-6.

⁸ Ahmet Şahin Ak, *Türk Musikisi Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 2003), 47.

⁹ Yalçın Tura, *Türk Mûsikîsinin Mes'eleleri*, (İstanbul: Pan Yayınları, 1. Baskı, 1988), 115.

¹⁰ Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, 314.

¹¹ Ak, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, 49.

¹² Arslan, "Müslüman Türk Bilginlerin Müzik Bilimine Katkıları", 168.

¹³ Arif Demir, *Sultan II. Mehmed Han'a Sunulan Anonim Mûsikî Risâlesi (Fatih Anonimi) ve XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatındaki Yeri* (Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 10 Sayı: 1, S. 207-232 2010), 209.

¹⁴ Bayram Akdoğan, *XV. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Türk Mûsikîsi* (Diyanet İlmi Dergisi Sayı: 35, S. 135-170 1999), 142.

¹⁵ Akdoğan, "XV. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Türk Mûsikîsi" (Diyanet İlmi Dergisi, 136.

¹⁶ Gözde Çolakoğlu Sarı, *Osmanlı Türk Müziğinde Padişahların İzleri* (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 7 Sayı: 35, S. 52-65 2014), 53.

olduğu Risale min İlmi'l Edvâr ve Yusuf Kırşehirli'nin makam, usûl ve çalgıların yanı sıra makamların astroloji ve insan psikolojisi ile olan ilişkisine değindiği Risâle-i Edvâr¹⁷ adlı eseri, Fetullah Şîrvânî tarafından yazılmış olan Merâğî ve İbn-i Sînâ'nın görüşlerinin yanında Yunan kuramcılarının da görüşlerinin ele alındığı Mecelletün fi'l mûsikâ ve Ladikli Mehmed Çelebi'nin eski ve yeni makamlar hakkında bilgiler verdiği Zeynû'l Elhân¹⁸ adlı eseri dönemin en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Görüldüğü üzere on beşinci yüzyıl kuramsal açıdan pek çok eserin yazıldığı özellikle makam, makam tasnifi, eski ve yeni makamların karşılaştırıldığı, müziğin fiziksel özelliklerine değinildiği ve çalgıların yapıları hakkında bilgiler verildiği, kuramsal açıdan zenginliklerle dolu bir yüzyıl olmuştur.

On altıncı yüzyıl genel itibarıyla fetihler ve seferlerle geçen bir yüz olması itibarıyla on beşinci yüzyılda mûsikî alanında yaşanan canlılığın kaybolduğu bir zaman dilimidir. Buna karşın padişahlar bilimi ve sanatı desteklemeye devam etmişlerdir. Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den dönerken beraberinde getirdiği Hasan Can Çelebi Enderun'da talebe yetiştirmiş olan önemli bestekârlar arasında yer almaktadır¹⁹

On yedinci yüzyıl. Bestecilik başta olmak üzere icracılık ve kuramsal gelişmeler adına önemli gelişmelerin yaşandığı ve mûsikînin ivme kazandığı bir yüzyıl olmuştur. Hafız Post, İtrî, Hatip Zâkirî Hasan Efendi gibi bestekârlar dönemin mûsikî anlayışını zirveye taşımışlardır. Pek çok besteci ve müzik tarihçisi Türk makam müziğinde klâsik dönemin İtrî ile başladığı görüşünde birleşmektedir. Bu yüzyılın klâsik dönem olarak nitelendirilmesinin en önemli sebebi eserlerin büyük formda ve geleneksel makam anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalınarak bestelenmesidir. Bu yüzyılda bestecilikte yaşanan canlılık kuramsal mânâda da kendini hissettirmiştir. Tokaç, on beşinci asrın nazârî birikiminin on altıncı asırdaki müzikâl yapıları ifade edebildiğini fakat on yedinci yüzyılın müzikâl yapılarının ifadesi için değişiklik yapılması gerektiğini bu sebepten kuramsal anlamda yeni eserler yazıldığını belirtmiştir.²⁰ Kantemiroğlu tarafından yazılan, saz semâîsi ve peşrevlerden oluşan Kitabü'l İlmi'l Mûsikî âlâ Vechil Hurûfa²¹ adlı eser, Hafız Postun eserleri belirli bir makam sırasıyla kaydettiği Güfte Mecmuası.²² Albert Bobowski (Ali Ufkî)'nin peşrev, savt, ilâhî, semâî, şarkı, murabba, teşbih, raksiyye ve tekerleme olmak üzere toplam beş yüz kırk dört eserden oluşan Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz²³ adlı eseri dönemin en önemli eserleri arasında yer almakla birlikte on yedinci yüzyılda çeşitli

¹⁷ Recep Uslu, *XV. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Mûsikî Nazariyatı Eserleri* (Tarih Dergisi Sayı: 36, S. 453-466 2000), 457-461.

¹⁸ Akdoğan, "XV. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Türk Mûsikîsi" (Diyanet İlmi Dergisi, 138-147.

¹⁹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi I*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 1990), 332-333.

²⁰ Murat Salim Tokaç, *Buhûrizâde Mustafa Efendi (İtrî)'nin Eserlerinin Dönemsel Olarak Müzikal Kompozisyon ve Usûl Açısından Karşılaştırılarak İncelenmesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018) 18-19.

²¹ Çolakoglu Sarı, "Osmanlı Türk Müziğinde Padişahların İzleri", 54.

²² Rûhi Ayangil, "XVII. Yüzyılda Türk Mûsikîsi" (Yeni Türkiye, Sayı: 57, S. 468-480 2014), 473.

²³ Çolakoglu Sarı, "Osmanlı Türk Müziğinde Padişahların İzleri", 57.

formlarda bestelenmiş olan eserlerin belirli bir makam sırasına göre kaydedildiği göze çarpmaktadır. Bu durum özellikle geçmiş yüzyıllardaki bestecilik, form ve makam anlayışının tarihsel süreç içerisindeki değişiminin ve gelişiminin görülmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

On yedinci yüzyılın en önemli dînî mûsikî bestekârlarından Hatip Zâkirî Hasan Efendi 1545? Yılında Foça'da doğmuş, 1623 yılında İstanbul'da ölmüştür.²⁴ Halvetiyye tarikatındandır. Mûsikîyi tekkelerde yapılan zikirlerle öğrenmiştir. Zikir âyinlerini başarılı şekilde idare etmesi sonucu zâkirbaşı olmuştur. Türk dînî mûsikîsinin en gözde beş eserinin bestekârıdır.²⁵ Hüseyinî makamındaki cenaze salâtı, nât-ı peygamberi, Dilkeşhâveran sabah salâtı, Irâk makamında temcid ve münâcât, Bayâtî makamındaki bayram ve Cuma salâtı ile Hüseyinî makamındaki İmam Hüseyin Mersiyesi bestekârın eserleri arasında yer almaktadır.²⁶ Öztuna'nın belirtmiş olduğu eserlerin yanı sıra bestekârın Rast makamında ve ilâhî formunda bestelemiş olduğu, TRT repertuarında yer alan Fazlın Yâ Rabbenâ Kaldır Kuvamızdan Kesel ve Aşkınla Cihan Beste Lûtfeyle İnâyet Kıl adlı iki adet eseri daha bulunmaktadır.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihi araştırma deseni kullanılmıştır. Bu araştırma deseninde dokümanlar dikkatli şekilde okunur, problemle alakalı olarak “geçmişte ne oldu?” sorusuna yanıt aranır. Araştırmacı incelemiş olduğu dönem içerisinde neler yaşandığını anlatmaya çalışır.²⁷ Çalışma konusuna ilişkin bilgiler kitap, dergi, tez ve makalelerden tarama (survey) metoduyla toplanmıştır. Müzikal ve form açısından incelenen eserlerin analizinde ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem sosyal bilimlerde sıkça kullanılmaktadır. İncelenen metin veya belge belli kurallara göre yapılan kodlamalarla küçük kategorilere ayrılarak özetlenir, sistematik olarak tanımlanır ve yinelenebilir.²⁸

Bulgular ve Yorum

Türk makam müziğinde icra edilen formlar icra edildikleri mekânlara, icra edilme amaçlarına, çalgısal ya da sözel oluşlarına, icra esnasında çalgı kullanılıp, kullanılmamasına, usullü ya da usulsüz oluşlarına, üslûp-tavır farklarına göre din dışı, dînî ve askeri mûsikî olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Dînî mûsikî formları da kendi arasında câmî ve tekke mûsikîsi olmak üzere iki alt başlığa ayrılmaktadır. Câmî mûsikîsinde usullü okunan formlar ilâhîlerdir. Usûlsüz okunan formlar ise salât,

²⁴ Gülçin Yahya Kaçar, “Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin Nühüft Makamındaki İmam Hüseyin Mersiyesi” (Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi Sayı: 66, S. 239-254 2013), 240.

²⁵ Erdoğan Ateş, *Türk Din Müsikîsinde Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999) 36.

²⁶ Öztuna, *Büyük Türk Müsikîsi Ansiklopedisi I*, 133.

²⁷ Şener Büyüköztürk dğr., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 23. Baskı, 2017), 20.

²⁸ Büyüköztürk dğr., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 259.

ezan, kamet, münâcât, mersiye ve tekbirdir. Tekke mûsikîsinin usullü formları âyin-i Şerîf, âyin-i Cem, zikir ilâhileri ve nefeslerdir. Usûlsüz okunan formları ise durak ve nât-ı peygamberidir.²⁹

Îlâhî, Türk dîn mûsikîsinde en çok bestelenen ve icra edilen formların başında gelmektedir. Kelime anlamı olarak Allaha ait demektir.³⁰ Îlâhinin sözlük anlamına ilişkin yapılan tanımlamadan formun tanrıyı anlatan ve öven güftelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Îlâhilerin form (biçim) özellikleri göz önüne alındığında ise genellikle bir bazen iki bölümden meydana geldiği, hece vezni ile yazılan sözlerin akılda kalıcı olduğu ve küçük usullerle bestelendiği görülmektedir. Îlâhiler, icra edildikleri zamana, tarikata, mekâna ve güfte içeriklerine göre farklı isimler almaktadır. Receb ayı ile ilgili olan ilâhilere Receb ilâhisi, Şaban ayına yönelik yazılan ilâhilere Şaban ilâhisi, Ramazan ayıyla ilgili ilâhilere Şaban ilâhisi, Kerbelâ olayını anlatan ilâhilere Muharrem ilâhisi, peygamberin doğumunu anlatan ilâhilere Rebîü'l Evvel-Rebîü'l Âhir ilâhileri, günahlardan arınmayla ilgili ilâhilere Cemâziyyel-Evvel-Cemaziyyel-Âhir adı verilmektedir.³¹

Araştırmada analiz edilecek olan eserin Rast makamında olması sebebiyle makamın kuramsal yapısına da kısaca değinilmiştir. Rast makamının durağı Rast perdesidir. Güçlü sesi Nevâ perdesidir. Yedeni Irak perdesidir. Dizisi Rast perdesi üzerine Rast beşlisine, Nevâ perdesi üzerinde Rast ve Bûselik (Acemli Rast) dürtlülerinin eklenmesiyle meydana gelmektedir. Levendoğlu, Safüyiddin Urmevî, Ladikli Mehmed Çelebi ve Kantemiroğlu'nun Rast makamına ilişkin vermiş oldukları dizileri aşağıda belirtmiştir.³²

Şekil 1. “Şafüyiddin Urmevînin Rast Makamı Dizisi”

Şekil 2. Ladikli Mehmed Çelebi'nin Rast Makamı Dizisi

²⁹ Cinuçen Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Müsîkîsi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Baskı, 2016), 48

³⁰ Mustafa İsmet Uzuni “Îlâhî”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 16 Mayıs 2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilahi>

³¹ Akdoğu, “*Türk Müziğinde Türler ve Biçimler*”, 337.

³² Oya Levendoğlu, *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Varlığını Sürdüren Makamlar ve Değişim Çizgileri*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002) 162-164.

Rast İlâhî

Fazlın İle Yâ Rabbenâ Kaldır Kuvamızdan Kesel

Güfte: Hatip Zâkirî Hasan Efendi
Beste: Hatip Zâkirî Hasan Efendi

A a_1 a_2

a a_3

a_1^1 a_2^1

a_3^1

B b_1 b_2

b_3 b_4

b_5

Faz lın i le ya rab be na

kal dır ku va mız dan ke sel

hıfz ey le şey tan ver me sün

son dem de i ma na ha lel

ha lim n' ola na gâh ba na dır ler se bir gün ir te gel

şu ri de hâl et ti be ni hây me ded vay kurb ı e

cel sū yi a mel

Nota 1. “Fazlın İle Yâ Rabbenâ Kaldır Kuvamızdan Kesel”³³

³³ TRT Türk Sanat Müziği Repertuarı No: 14684.

Aşkınla Cihân Beste Lûtfeyle İnâyet Kıl Adlı İlâhinin Makamsal İncelemesi

Bir bölümden meydana gelen esere makam dizisinin üçüncü derecesini teşkil eden Segâh perdesiyle giriş yapılmıştır. Eser genel itibarıyla durak Rast ve güçlü Nevâ perdeleri arasında seyretmiştir. Güçlü perdesi üzerine herhangi bir dörtlü veya beşli kullanılmamıştır. Makamın pest genişleme bölgesinde bulunan Yegâh perdesine kadar inilmese de Hüseyinâşîran perdesi duyurulmuştur. A bölümünden oluşan eser iki kez tekrar edilmiştir. Eserde Rast dizisi içinde yer almayan farklı bir geçki veya çeşni kullanılmamıştır.

Aşkınla Cihân Beste Lûtfeyle İnâyet Kıl Adlı İlâhinin Form İncelemesi

Tek bölümden meydana gelen eserin form şeması $A[(a_1+a_2)+b(b_1+b_2)+a(a_2^1)+b(b_1\text{çezl})+a^1(a_1^1+a_2^2)+b^1(b_1^1+b_2^1)+a(a_2^3+b_1\text{çezl}^1)]$ şeklindedir.

Rast İlâhî Aşkınla Cihân Beste Lutfeyle

Güfte: Şeyh Abdülehad Nûri
Beste: Hatib Zâkirî Hasan Efendi

A

a a_1

Aş_____ kın_____ la_____ ci_____ han_____ bes_____ te

a a_2^2

â_____ lem_____ gö_____ zü_____ me_____ zin_____ dan_____

b b_1^1

Al_____ lah_____ hû_____ mev_____ lâm_____ hû_____

b b_2^1

u_____ çar_____ sa_____ ka_____ fes_____ den_____ can_____

The musical score is written in staff notation with a key signature of one sharp (F#) and a common time signature (C). It consists of two systems of staves, each with a vocal line (a) and a piano line (b). The lyrics are in Turkish and are written below the staves.

System 1:

a a_2^2
lût _____ fey _____ le _____ i nâ yet kıl _____

b b_1 ÇEZİ
Al _____ lah _____ hû _____ mev _____ lâm _____ hû

System 2:

a a_2
lût _____ fey _____ le _____ i nâ yet kıl _____

b b_1
Al _____ lah _____ hû _____ mev _____ lâm _____ hû _____

b b_2
der dîn le _____ bu _____ can _____ has _____ te _____

System 3:

a a_2^1
lût _____ fey _____ le _____ i nâ yet kıl _____

b b_1 ÇEZİ
Al _____ lah _____ hû _____ mev _____ lâm _____ hû

Nota 2. “Aşkınla Cihân Beste Lûtfeyle”³⁴

SONUÇ

Türk Makam Müziği Ekseninde Hatip Zâkirî Hasan Efendi’nın İki İlâhîsi Üzerine Makamsal ve Biçimsel Bir İnceleme başlıklı çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Türk makam müziğinin oluşum ve gelişim aşamalarında Orta Çağ İslam dünyasından ve doğu coğrafyasından beslenmiş, bu bağlamda çok sayıda kuramsal eser yazılmıştır.

³⁴ TRT Türk Sanat Müziği Repertuarı No: 14028.

Osmanlı Devleti döneminde musiki adına yaşanan gelişim artarak devam etmiş ve özellikle on beşinci yüzyıldan itibaren Türk makam müziği yeni bir yapılanma sürecine girmiştir.

On altıncı yüzyıl mûsikî adına bir duraklama dönemi olmuş, on yedinci yüzyıl bestecilik adına zirve dönemi olmuştur. Bunda padişahların sanata vermiş oldukları desteğin ve bu bağlamda eserler veren besteci ve kuramcılarının büyük payı vardır. Özellikle bu dönemde çeşitli formlarda bestelenmiş olan eserlerin yazıya dökülerek kaydedilmesi mûsikî tarihi açısından büyük öneme sahiptir.

On yedinci yüzyılda, dini formda eser besteciliğinin en önemli isimlerinden olan Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin Rast makamındaki ilâhileri üzerinde yapılan makam ve form incelemesinde Fazlın Yâ Rabbenâ Kaldır Kuvamızdan Kesel adlı eserin iki bölümden meydana geldiği görülmüştür. İlâhi formunun özelliklerine uygun olarak cümlecik tekrarlarının yapıldığı göze çarpmaktadır. Makamsal olarak yapılan incelemede ise eserin Rast-Nevâ perdeleri arasında seyretmesi, yeden sesinin duyurulması, Acemli Rast makamına geçilmesi ve farklı bir geçki ya da çeşni kullanılmaması makamın çok sade bir şekilde işlendiğini ve eserin klâsik üslûp özelliklerini tam mânâsıyla taşıdığını göstermektedir.

Aşkınla Cihân Beste Lûtfeyle adlı eserin ise bir bölümden meydana geldiği belirlenmiştir. Eserde cümle ve cümlecik tekrarları Fazlın Yâ Rabbenâ Kaldır Kuvamızdan Kesel adlı esere daha yoğun şekilde kullanılmıştır. Makamsal olarak yapılan incelemede ise eserin Rast-Hüseynî perdeleri arasında seyrettiği, diğer ilâhide olduğu gibi Segâh perdesinde kalış yapıldığı, makamın pest genişleme bölgesinde bulunan Hüseyinîaşîran perdesine Uşşak'lı inildiği ve eserde farklı bir dörtlü beşlinin kullanılmadığı, bu bağlamda gerek formun, gerekse makamın en sade biçimde gösterildiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, Ahmet Şahin. *Türk Musikîsi Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, Birinci Baskı, 2003.
- Akdoğan, Bayram. "XV. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Türk Mûsikîsi". *Diyanet İlmi Dergisi* Cilt: 35 Sayı: 1/135-170, 1999.
- Akdoğu, Onur. *Türk Müziğinde Türler ve Biçimler*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi. 1996.
- Arslan, Fazlı. "Müslüman-Türk Bilginlerinin Müzik Bilimine Ktkıları". *Türkiyat Mecmuası* Cilt: 24 Sayı: 2/1-21, 2014.
- Ateş, Erdoğan. *Türk Din Mûsikîsinde Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Ayangil, Ruhi, *Yeni Türkiye Türk Mûsikîsi Özel Sayısı. XVII. Yüzyılda Türk Mûsikîsi*, 468-480. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 2014.

- Başer, Fatma Adile. “*Türk Halk ve Klâsik Müziklerinin Oluşum ve İlişkilerine Tarihten Bakmak*”. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi Cilt: 3 Sayı: 1/1-20, 2006.
- Büyüköztürk, Şener vd. *ilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 13. Baskı, 2017.
- Can, Mehmet Cihat – Levendoğlu, Nazife Oya. “*Geleneksel Türk Sanat Müziği Terminolojisinde Çok Kültürlü Unsurlar*”. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 22 Sayı: 3/239-245, 2002.
- Can, Neşe. “*Osmanlı Dönemi Türkçe Müzik Yazmalarında Ünlü Türk Bilgini Fârâbî*”. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 24 Sayı: 2/203-215, 2004.
- Çolakoglu Sarı, Gözde. “*Osmanlı Türk Müziğinde Padişahların İzleri*”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 7 Sayı: 35/52-65, 2014.
- Demir, Arif. “*Sultan II. Mehmed Han’a Sunulan Anonim Mûsikî Risalesi (Fatih Anonimi) ve XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsindeki Yeri*”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 10 Sayı: 1/207-232, 2010.
- Özalp, Nazmi. *Türk Mûsikîsi Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Öztuna, Yılmaz. “*Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Tanrıkorur, Cinuçen. *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, Dördüncü Baskı, 2016.
- Tokaç, Murat Salim. *Buhûrizâde Mustafa Efendi (İtrî)’nin Eserlerinin dönemsel Olarak Müzikal Kompozisyon ve Usûl Açısından Karşılaştırılarak İncelenmesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Tura, Yalçın. *Türk Mûsikîsinin Mes’eleleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 1. Baskı, 1988.
- Uslu, Recep. “*XV. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Mûsikî Nazariyatı Eserleri*”. Tarih dergisi Sayı:36/453-466, 2000.
- Uzun, Mustafa İzzet. “İlâhî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilahi>.
- Yahya Kaçar, Gülçin. “*Hatip Zâkirî Hasan Efendi’nin Nühüft Makamındaki İmam Hüseyin Mersiyesi*”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma Dergisi Sayı: 66/239-254, 2013.
- Yıldırım, Dursun. “*Türkler Coğrafya ve Anayurtlar*”. Turkish Studies International Academic Journals Cilt: 8 Sayı: 4/13-22, 2009.